

13-MAVZU. DINIY FUNDAMENTALIZM, RADIKALIZM VA TERRORIZMNING TARIXI VA YO‘NALISHLARI

Reja:

1. Ekstremizm, aqidaparastlik va mutaassiblikning mazmun-mohiyati.
2. Terrorizm tushunchasi va uning asosiy belgilari.
3. Islom niqobidagi ekstremizmning g‘oyaviy ildizlari.
4. O‘zbekiston Respublikasida diniy ekstremizm va terrorizm xavfini oldini olishning huquqiy asoslari.

Tayanch tushunchalar: ekstremizm, diniy ekstremizm, fundamentalizm, mutaassiblik, aqidaparastlik, terror, terrorizm, xalqaro terrorizm, firqalar, xorijiyalar, soxta salafiyalar.

1. Ekstremizm, aqidaparastlik va mutaassiblikning mazmun-mohiyati.

Ekstremizm va terrorizm kabi hodisalarning ildizlari uzoq tarixga borib taqalsa-da, ular hech qachon ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyot uchun bugungidek tahdid solmagan. Zero, hozirda diniy ekstremizm va terrorizm global xarakterga ega bo‘lib, dunyoning barcha mamlakatlari hamda mintaqalariga birdek xavf solmoqda. Shunday ekan, uning oldini olish va unga qarshi kurashish insoniyatning istiqboliga daxldor masalaga aylandi. Ekstremizm (lotincha – «aql bovar qilmas darajada», «haddan oshish») jamiyatda qabul qilingan qonun-qoidalariga zid radikal qarashlar va harakatlarni anglatadi. Ularga diniy tus berish esa, diniy ekstremizmga olib keladi. Diniy ekstremizm – jamiyat uchun an‘anaviy bo‘lgan diniy qadriyatlar va aqidalarni rad etish, ularga zid g‘oyalarni aldov va zo‘rlilik bilan targ‘ib qilishga asoslangan nazariya va amaliyotni anglatadi.

Ekstremistik qarashlarni barcha dinlarda, buddaviylik, xristianlik, islomdagi turli oqimlarda uchratish mumkin. Masalan, mutaxassislar katolik cherkovining erkin fikr yurituvchi, hukmron feodal-katolik cherkovi aqidalarini rad etuvchi kishilar – papa hokimiyati dushmanlarini ta‘qib qilish uchun XIII asrda tuzilgan va minglab odamlarning qurbon bo‘lishiga olib kelgan inkvizitsiya faoliyatini ham ekstremizmning o‘ziga xos ko‘rinishi sifatida baholaydilar. Ammo hozirda islom dini niqobi ostidagi diniy-siyosiy harakatlar a‘zolari tomonidan turli jinoyatlar sodir etilayotgani jamiyat xavfsizligiga jiddiy tahdid solmoqda.

Fundamentalizm – (lotincha – «asos») tushunchasining ma‘nosi muayyan ijtimoiy hodisaning dastlabki ko‘rinishini anglatadi. Diniy fundamentalizm – «ma‘lum din vujudga kelgan ilk davriga qaytish va bu yo‘l bilan zamonaning barcha muammolarini hal qilish mumkin», degan fikrni ilgari surish ta‘limotini anglatadi. Istilohda aqidaning o‘zgarmasligini himoya qiladigan, muayyan diniy e‘tiqod shakllanishining boshlang‘ich davrida belgilangan barcha yo‘l-yo‘riqlarni qat‘iy va og‘ishmay bajarilishini talab qiladigan diniy oqimlarni ifodalashda qo‘llaniladi.

«Fundamentalizm» atamasi aslida xristian dini bilan bogʻliqdir. Fundamentalizm iborasi birinchi bor I Jahon urushi arafasida vujudga kelgan protestantlikdagi ortodoksal oqimlarni ifodalash uchun ishlatilgan. Bu oqim 1910 yildan keyin shu nom bilan atala boshlagan. Fundamentalistlar xristianlikning anʼanaviy aqidalariga, ayniqsa Bibliyaning mutlaqo mukammalligiga ishonishni mustahkamlash, uni soʻzmasoʻz sharhlashga qatʼiy rioya qilishni talab qildilar. Bu oqim keyinchalik Amerikada keng tarqalib ketdi. 1919 yili Filadelfiyada Jahon xristian fundamentalistlari assotsiatsiyasiga asos solindi.

XX asrning 70-yillaridan boshlab, bu soʻz islomga nisbatan qoʻllanila boshladi. Bunda «fundamentalizm» atamasi – Qurʼon va hadislarni soʻzma-soʻz talqin etuvchi, ilk islomga qaytishga qaratilgan aqidalarni targʻib qiluvchi diniy-konservativ ruhda yoʻnalishga nisbatan ishlatildi. Buning natijasida jahon matbuotlarida islom niqobidagi mutaassib jangarilarni «fundamentalistlar» deb atash ham odat tusiga kirdi.

Shunday ekan, ekstremizm yoki fundamentalizmni faqat muayyan din bilan bogʻlash mutlaqo asossiz. Xususan, islom dini, u bilan bogʻliq turmush tarzi va qadriyatlar majmui hech qachon ekstremistik tuzilmalarning goʻyo din va musulmon jamoasi ravnaqi yoʻlida amalga oshirayotgan terrorchilik xurujlarining asosiy sababi sifatida qaralishi mumkin emas.

Islom shiorlaridan tanlab foydalanadigan, dinning asl mohiyatini buzib talqin qiladigan ekstremistik tuzilmalar xuddi yuqoridagi kabi goʻyoki, keng xalq ommasi bilan uzviy birlik mavjudligini koʻrsatish, aslida esa jamiyatda tartibsizlik va parokandalikni yuzaga keltirish uchun mablagʻ yigʻish, asosiy tahdid manbai sifatida odamlar ongini egallash, jamiyatda beqarorlik keltirib chiqarish orqali hokimiyatga erishishdek ehtiyojlarini qondirish maqsadini koʻzlaydi. Hozirgi davrda koʻplab ekstremistik uyushmalar va mutaassib harakatlar turli dinlar, shu jumladan, islom, xristianlik, yahudiylik dinlarini niqob qilib olgan holda faoliyat yuritayotganlarini koʻrish mumkin.

Aqidaparastlik (arab. – «aqida» – «ishonch», «biror narsani ikkinchisiga bogʻlash») muayyan sharoitda, biron-bir gʻoyaga qatʼiy ishonib, uni mutlaqlashtirish asosida shakllangan qoida va tartiblarni sharoit, holat, vaziyatni hisobga olmagan holda, koʻrkoʻrona qoʻllash yoki shunga urinishni anglatadi. U muayyan qonun va qoidalar taʼsir doirasini sunʼiy kengaytirishga urinishda yorqin namoyon boʻladi.

Mutaassiblik (arab. – «gʻuluv ketish», «chuqur ketish») oʻz fikr-mulohaza va dunyoqarashi toʻgʻriligiga oʻta qattiq ishonib, boshqa diniy eʼtiqodlarga murosasiz munosabatda boʻlishni anglatadi. Mutaassiblik barcha davrlarda turli din va yoʻnalishlar orasida keskin nizo va toʻqnashuvlar kelib chiqishiga sabab boʻlgan. Ayni paytda, dunyoviy va diniy bilimlarning sayozligi, sof diniy tushunchalarning asl mazmunini bilmaslik ham diniy mutaassiblik gʻoyalarning tarqalishiga sabab boʻlishi mumkin. Bu jarayonning eng xatarli jihati dinni siyosiylashtirish vositasida hokimiyatga intilish, dindan odamlar orasiga nifoq solish, qoʻporuvchilik ishlarini

amalga oshirish va g'arazli manfaatlarni ro'yobga chiqarishda foydalanishga urinishlarda namoyon bo'lmoqda.

Demak, diniy ekstremizm kelib chiqishining birinchi va asosiysi sababi bu – mutaassib fikr va qarashlarning paydo bo'lishidir. Mutaassiblik diniy ekstremizm va terrorizmga zamin tayyorlaydi. Shu o'rin qayd etish joizki, ko'p manbalarda «aqidaparastlik» so'zi hozirgi voqelikdan kelib chiqib «mutaassiblik» so'zi bilan almashtirilgan holda istifoda etilmoqda. Mutaassiblik va g'uluv Qur'oni karimda muhokama qilingan mavzulardan hisoblanib, uning har qanday ko'rinishi qat'iy rad etilgan. Jumladan, «Moida» surasida shunday deyiladi:

«Ey, imon keltirganlar! Sizlar uchun Alloh halol qilib qo'ygan narsalarni haromga chiqarmangiz va haddan oshmangiz! Zero, Alloh haddan oshuvchilarni yoqtirmaydi» (Moida, 87).

Payg'ambarimiz (alayhis-salom) ham o'zlarining qator hadislarida diniy masalalarda haddan oshganlar noto'g'ri yo'lda ekanini ko'p bor ta'kidlab, ularning aksariyati Allohning g'azabiga uchrab, halok bo'lganini aytib o'tganlar. Jumladan, Abu Hurayra (r.a.)dan rivoyat qilingan hadisi sharifda: «Albatta, din osonlikdir. Kim dinda chuqur ketsa, u yengiladi», deyilgan (Imom Buxoriy rivoyati). Boshqa bir hadisda esa, Rasululloh (alayhis-salom) «Dinda chuqur ketadiganlar halok bo'ldi. Dinda chuqur ketadiganlar halok bo'ldi. Dinda chuqur ketadiganlar halok bo'ldi», (Imom Muslim rivoyati) deb uch bora takror aytganlarining o'zidan ham mutaassiblik va g'uluvning naqadar yomon illat ekanini ko'rishimiz mumkin.

2. Terrorizm tushunchasi va uning asosiy belgilari.

Terrorizm (lotincha – «qo'rqitish», «vahimaga solish») – aholining keng qatlamlarida vahima va qo'rquv uyg'otish, jamiyatda beqarorlik keltirib chiqarish orqali davlat hokimiyatini egallash maqsadiga qaratilgan jinoiy faoliyatdir.

Terror – ommaviy va siyosiy maqsadlarga erishish uchun zo'ravonlikdan hamda zo'ravonlik qilish bilan tahdid solishdan muntazam foydalanishdir. Shunday qilib, «terror» dushmanni jismoniy zo'ravonlik yo'li bilan qo'rqitish, hatto uni jismonan yo'q qilishni anglatadi. «Terrorizm» esa terror amaliyotidir. Bu ikki tushunchani shu tarzda chegaralash maqbul bo'lsa, u holda terrordan kelib chiqqan terrorizm aslo yangi hodisa bo'lmay, bugungi kungacha asrlar qo'ynidan yetib kelgan, deb hisoblash mumkin.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida «terrorizm»ga quyidagicha ta'rif berilgan: «Terrorizm – xalqaro munosabatlarni murakkablashtirish, davlatning suverenitetini, hududiy yaxlitligini buzish, xavfsizligiga putur yetkazish, urush va qurolli mojarolar chiqarish, ijtimoiysiyosiy vaziyatni beqarorlashtirish, aholini qo'rqitish maqsadida davlat organini, xalqaro tashkilotni, ularning mansabdor shaxslarini, jismoniy va yuridik shaxsni biron bir faoliyatini amalga oshirishga yoki amalga oshirishdan tiyilishga majbur qilish uchun zo'rlik, kuch ishlatish, shaxs yoki mol-mulkka xavf tug'diruvchi boshqa qilmishlar yoxud ularni amalga oshirish

tahdidi, shuningdek, terrorchilik tashkilotining mavjud bo'lishini, ishlab turishini, moliyalashtirilishni ta'minlashga, terrorchilik harakatlarini tayyorlash va sodir etishga, terrorchilik tashkilotlariga yoxud terrorchilik faoliyatiga ko'maklashayotgan yoki bunday faoliyatda ishtirok etayotgan shaxslarga bevosita yoki bilvosita har qanday mablag'-vositalar va resurslar berish yoki yig'ishga, boshqa xizmatlar ko'rsatishga qaratilgan faoliyat».

Yuqorida keltirilgan ta'riflarda terrorizmning nihoyatda muhim bir xususiyati – uning muayyan siyosiy maqsad yoki amaliy natijalariga emas, balki u yoki bu xuruj natijasida odamlar orasida, ijtimoiy fikrda yuzaga keladigan xavotirli aks-sado, shov-shuvga erishishga qaratilgani ta'kidlangan. XX asrning 60-yillaridan boshlab, terrorizmning mojarolarni keltirib chiqaruvchi hodisa sifatidagi salohiyati, butun-butun mintaqalar yo'nalishi turlicha bo'lgan terrorchi tashkilotlar va guruhlar faoliyat ko'rsatgan joylarga aylanib qoldi. Buning natijasida, terrorchilik harakatining ko'lamigina emas, balki metodlari ham o'zgardi. Uning eng dahshatli ko'rinishlaridan biri – o'zini avvaldan o'linga tayyorlagan terrorchi-kamikadzelar tomonidan amalga oshirilayotgan harakatlarni keltirish mumkin.

Musulmon mamlakatlarida terrorchi uyushmalar ommaviy bo'la olmaganini uchun aholining keng qatlamlari nomidan harakat qilish taassurotini uyg'otish maqsadida diniy shiorlardan niqob sifatida foydalanadilar. Demak, terror, terrorchilik faoliyati, terrorchi birgalikda bir butun hodisa sifatida terrorizmni tashkil etadi.

Hozirgi davrda u global miqyos kasb etib, xalqaro terrorizm shaklini oldi. «Xalqaro terrorizm» tushunchasi davlatlar, xalqaro tashkilotlar, siyosiy partiya va harakatlarni beqarorlashtirishga qaratilgan siyosiy qo'poruvchilik faoliyatini ifodalaydi. U og'ir jinoyatlardan bo'lib, uzoq davom etgan jarayonlarning hosilasi hisoblanadi.

Xalqaro terrorizm fenomeni, ayniqsa, XX asr boshlarida avj ola boshladi, ya'ni xalqaro terrorizmga qarshi kurashda davlatlararo hamkorlikni yo'lga qo'yilishi o'tgan asrning 30-yillaridan boshlangan. Masalan, 1934 yilda Madridda bo'lib o'tgan jinoyatchilikka oid qonunlarni unifikatsiyalashtirish muammolariga bag'ishlangan konferensiyada terrorizmning «Aholini dahshatga solish va har qanday ijtimoiy tashkillashuvni yo'q qilish maqsadida biror bir vositani qo'llash» degan ma'nodagi ta'rifi qabul qilinishiga erishilgan. 1937 yilda 20dan ortiq davlat terrorizmning oldini olish va bunday harakatlar uchun jazolash haqidagi Konvensiyani imzoladi.

Bugungi kunda terrorchilik uslublari ancha kengayganini ta'kidlash zarur. 1970-yillarda biror shaxs yoki siyosiy arbobga qarshi uyushtirilgan terror amaliyoti ko'proq uchragan bo'lsa, hozirda jamoat joylarida, samolyot, avtobus va poyezdlarda portlashlarni sodir etish orqali ko'plab tasodifiy kishilarning qurbon bo'lishiga olib keladigan qo'poruvchilikni amalga oshirishga e'tibor berilmoqda.

Ekspertlarning fikricha, bunday harakatlar birinchi navbatda nobud bo'lganlardan ko'ra, uning guvohlariga qaratilgan.

Xalqaro terrorchilik harakatlarining asosiy belgilari:

- xalqaro huquq himoyasidagi obyekt yoki subyektlarga qarshi qaratilgani;
- davlatlar chegaralarini buzish orqali amalga oshirilishi;
- a'zolari ikki yoki undan ortiq davlat fuqarolari, shu jumladan, yollanma shaxslar bo'lgan ekstremistik guruhlar tomonidan sodir etilishi;
- ekstremistik guruhlar tarkibida qo'poruvchilik harakatlari bo'yicha xorijlik yo'riqchilarning qatnashishi;
- ekstremistik guruh a'zolarining boshqa davlatlar hududida tashkil etilgan maxsus lagerlarda tayyorgarlik ko'rishi;
- tayyorgarlik ko'rish va qo'poruvchilikni sodir etishda xorijiy davlatlar va ekstremistik uyushmalar yordamidan, xalqaro tus olgan noqonuniy qurol-yarog' savdosi va narkobiznesdan keladigan moliyaviy manbalardan foydalanilishi.

Muayyan mamlakat hududida sodir etilgan terrorchilik xurujida qayd etilgan u yoki bu belgilarning bo'lishi, unga xalqaro maqom berilishi va shundan kelib chiqib, unga mos choralar ko'rilishiga olib keladi.

3. Islom niqobidagi ekstremizmning g'oyaviy ildizlari.

Islom niqobi ostida paydo bo'lgan ekstremistik harakatlar tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak, ularning ildizlari uzoq o'tmishga, hatto islom tarixining birinchi asriga borib taqalishini ko'rish mumkin. Uning ilk vakillaridan biri sifatida 657 yili xalifa Ali (r.a.) askarlaridan ajralib chiqqan, o'zlarini haqiqiy musulmon, saflariga qo'shilmaganlarni «dindan qaytgan» deb e'lon qilib, ularga qarshi murosasiz kurash olib borgan «xorijiylar» (arabcha–ajralib chiqqanlar, isyonchilar) diniy-siyosiy oqimi faoliyati misol bo'la oladi.

Xorijiylik yo'nalishi va ta'limoti. Xalifa Usmon ibn Affon (r.a.) (644-656) davriga kelib islom jamoasi ichida fitnalar paydo bo'ldi. Usmon (r.a.)ga uyushtirilgan suiqasd (656 y.) ham ana shu siyosiy kurashlarning natijasi edi. Xalifa o'ldirilgach, uning o'rniga Ali ibn Abu Tolib (r.a.) (656-661) saylandi.

657 yil (37 hijriy)da Shomning (Suriya) shimoli-sharqida joylashgan Siffin mavzesida xalifa Ali (r.a.) qo'shini bilan u yerning hokimi Muoviya (r.a.) qo'shini o'rtasida «Jamal voqeasi»dan bir oy o'tib, to'qnashuv sodir bo'lgan. Ushbu to'qnashuv 656 yil uchinchi xalifa Usmonning (r.a.) o'ldirilishi munosabati bilan Ali (r.a.) va Muoviya (r.a.) tarafdorlari o'rtasidagi keskin qarama-qarshiliklar sabab bo'ldi. Marhum xalifaning yaqin qarindoshi bo'lgan Muoviya (r.a.) xalifalik taxtini egallagan Ali (r.a.)dan aybdor jinoyatchilarni jazolashni talab qilib, shundan so'nggina Ali (r.a.)ga bay'at qilishni ma'lum qildi. Jang to'qqiz kun davom etdi. Mazkur «Siffin» jangi musulmonlar uchun juda katta yo'qotish bo'ldi. Unda hammasi bo'lib to'qson ming musulmon halok bo'ldi. Aynan «Jamal» va «Siffin» janglari musulmonlar o'rtasida dastlabki bo'linishlar va turli firqalar kelib chiqishiga

sabab bo'ldi. Ahli sunna va-l-jamoa e'tiqodiga ko'ra, sahobiylar orasida yuz bergan bu vaziyatlarda ular ayblanmay, ularning bari haqni izlagan mujtahidlar hisoblanadilar. Umumiy qoidaga asoslanib, ulardan qaysi birlari to'g'ri ijtihod qilgan bo'lsalar, ikki ajr, xato ijtihod qilgan tarafga esa bir ajr beriladi.

Xalifa Ali (r.a.) bilan Muoviya (r.a.) o'rtasidagi tuzilgan bitimdan Kufa yaqinida turgan 12 ming kishidan iborat qo'shinning bir qismi norozi bo'ldi. Ular «hukm chiqarish faqat Allohning iznidadir», degan shior bilan qo'shinni tark etib, Kufa yaqinidagi Harura qishlog'iga ketdilar. Bu firqaning Kufadagi «xypyj» (bo'ysunmaslik) voqeasi ularning «xavorij» (qarshi chiquvchilar) nomini olishlariga sabab bo'ldi. Bu voqea Harura qishlog'ida yuz berganligi bois avvaliga ularni «haruriylar» deb ham ataganlar. Ular o'zlarini «Shurot» (Jonlarini Alloh yo'lida tikkan kishilar) deb nomlaganlar. Yana ularning «Muhakkima» («hukm Allohning iznida» deguvchilar) degan nomlari ham bo'lgan. Xorijiylar o'zlariga Abdulloh ibn Vahb ar-Rosibiyni amir etib saylab, Ali (r.a.) va Muoviya (r.a.)ni yo'q qilish payiga tushdilar. Xalifa Ali (r.a.)ni 661 yilda xorijiy Abdurrahmon ibn Muljam o'ldirgach, xorijiylar ikki firqaga bo'linib, biri Iroqda qoldi, ikkinchisi Arabiston yarim oroliga ketdi.

Umaviylar davrida xorijiylarga qarshi keskin kurash olib borildi. Chunki ular Umaviylar davlatiga katta xavf solardilar. Bu davrda xorijiylar kuchayib, Kirmon, Fors, Yamoma, Hadramavt, Toif va Yaman kabi shahar va o'lkalarni egalladilar. Hokimiyat Umaviylardan Abbosiylar sulolasi (749-1258) qo'liga o'tganidan keyin ham bu toifa bir muddat o'z kuchini yo'qotmadi. Biroq Abbosiylar uzoq vaqt ularga qarshi uzluksiz olib borgan kurashlaridan so'nggina xorijiylar inqirozga yuz tutdi.

Demak, islomda dastlab paydo bo'lgan firqa «xorijiylar»dir. «Xorijiylar» o'z talqinlaridagi «sof» islom qoidalariga qat'iy rioya qilish tarafdori edi. Aynan ular o'z qarashlari va faoliyatiga qo'shilmaganlarni imonsizga chiqarish, ularga qarshi «jihod» olib borish haqidagi g'oyalarni ishlab chiqib, terror uslubini qo'llash orqali hukmdorlarni jismonan yo'q qilish amaliyotini boshlab bergan edi. Bunday g'oyalar kelib chiqishiga ko'ra hokimiyat uchun kurashning zo'ravonlikka asoslangan usullaridan bo'lib, minglab kishilarning halok bo'lishiga olib kelgan. O'z davrida ular bilan bahs munozara qilish, ularning fikrlariga raddiya berish, to'g'ri yo'l ko'rsatish maqsadida mashhur sahobiy Abdulloh ibn Abbos (r.a.) ularning huzuriga jo'natilgan edi. Abdulloh ibn Abbos asosan ularning «Allohning hukmi» borasidagi xato qarashlariga raddiya bergan. Natijada jami olti minglik xorijiylardan ikki ming nafari noto'g'ri yo'lida ekanliklarini anglagan holda undan qaytganlar.

VII asrning ikkinchi yarmida xorijiylar orasida rahbarlarining ismi bilan ataladigan bir necha firqalar paydo bo'ldi. Ana shunday mutaassib firqalar orasida eng murosasiz va shafqatsiz jamoa nomini olgan Nofi' ibn Azraq (v.685y.) boshchiligidagi «Azraqiylar» oqimi alohida o'rin egallaydi. Azraqiylar gunohi kabira (katta gunoh) qilgan barcha musulmonlarni «kofir» deb, ularning ta'limotiga

qo'shilmagan kishilarga qarshi jihod e'lon qilish, hattoki, qariya, ayol va bolalarning qonini to'kishni halol, deb bilganlar.

IX asr oxirida Janubiy Iroqda yuzaga kelgan qarmatiylar namoz, ro'za, zakot, haj kabi amallar farz qilinmagani, Qur'on oyatlarida masjid qurish yoki u yerda yig'ilish haqida hukmlar yo'q, degan da'vo bilan masjidlarga borishni man qilish darajasigacha borgan edi. Harakat o'z nomini uning asoschisi Hamdon ibn Ash'asning laqabi Qarmat so'zidan olgan bo'lib, uning ma'nosi manbalarda turlicha «kalta oyoq» yoki «qizil ko'z» kabi ma'nolarda ifodalangan. Islomdagi mavjud qoida va tartiblarning mohiyatini buzib talqin qilish oqibatida ular hattoki, hajga keluvchilar Ka'bagacha sig'inib, Allohga shirk keltirishmoqda, degan da'volar ostida 930 yilda Makkaga hujum qilib, uni talon-taroj qilib, hojilarning bir qismini qul qilishgan, bir qismini esa o'ldirishgan. Ka'bani vayron qilib, qora toshni ikkiga bo'lib, Bahraynga olib ketishgan, faqat 20 yildan keyin katta to'lov evaziga u Makkaga qaytarib berilgan. Qarmatiylar islom tarixida o'chmas dog' qoldirgan jinoyatlarni sodir etgan.

XI asr oxirida Eronda yuzaga kelib, maxfiy ravishda ish ko'rgan «hashshoshiylar» (arabcha – hashish (nasha) chekuvchilar, giyohvandlar) terrorchilik oqimi esa hokimiyatni egallash maqsadida ularga xayrixoh bo'lmagan hukmdorlarga suiqasd uyushtirish amaliyotini oldinga surgan edi. Uzoq vaqt hashshoshiylar ko'plab hukmdorlarga tahdid solib turgan, hattoki, ayrim Yevropa mamlakatlari rahbarlari o'z xavfsizliklarini ta'minlash uchun ularga to'lov to'lashga majbur bo'lgan. Shu bilan birga, «hashshoshiylar» zamonaviy terrorchilar tomonidan ham keng qo'llanilayotgan, oddiy kishilar va yoshlarga giyohvand moddalarni iste'mol qildirib, o'lsa shubhasiz jannatga tushishiga ishon tirgan.

Diniy mutaassiblikka asoslangan ixtiloflar oqibatida cheksiz nizolar, kelishmovchiliklar, hatto qonli urushlar kelib chiqib, katta talofatlarga va jamiyatning inqiroz tomon yuz tutishiga sabab bo'lgan. Buzg'unchilik va zo'ravonlikka asoslangan, e'tiqodiy birlikka tahdid solgan bunday oqimlar faoliyati o'z davri ulamolari tomonidan qattiq qoralangan va ta'qib qilinganini alohida ta'kidlash lozim. Vaqt o'tishi bilan, mazkur g'oyalardan yanada keng foydalangan holda, shuningdek, o'zgacha talqin va mohiyat kasb etgan yangidan yangi mutaassib oqimlar faoliyati paydo bo'ldi.

Zamonaviy voqelik diniy ekstremizm va xalqaro terrorizmning salohiyati sifat va miqdor jihatidan jiddiy o'sganini ko'rsatmoqda. Bu o'z navbatida diniy ekstremizm va terrorizmning global xavfsizlikka yo'naltirilgan jiddiy tahdidga aylanishiga zamin yaratmoqda. Diniy-ekstremistik va terrorchi guruhlar globallashtirish jarayonlari va yirik davlatlar orasidagi geosiyosiy manfaatlar to'qnashuvidan hamda fantexnika yutuqlaridan foydalangan holda ekstremizm va terrorizmga qarshi keng ko'lamli kurash olib borilayotgan muhitga moslashishga xarakat qilmoqda. Diniy ekstremizm va terrorizmning jamiyat barqarorligiga salbiy ta'siri xalqaro terrorchilik tizimida yetakchi o'rinlarni egallab turgan quyidagi diniy-

siyosiy tashkilotlarning mohiyati tahlil qilinganda yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. «Musulmon birodarlar» jamoasi («Jamoat al-Ixvon almuslimin»). «Musulmon birodarlar» harakatiga 1928 yil mart oyida Misrning Ismoilviya shahrida Hasan al-Banno (1906-1949) tomonidan asos solingan. Tashkilotning asosiy g‘oyalari Hasan al-Banno va Said Qutb tomonidan targ‘ib qilingan. «Musulmon birodarlar» o‘z tarixida bir necha bosqichlarini bosib o‘tgan. Dastlab «Musulmon birodarlar» tashkiloti XX asr birinchi yarmida mavjud bo‘lgan ko‘p sonli mayda islomiy guruhlardan biri hisoblanardi. Shuning uchun Hasan al-Banno o‘z targ‘ibotlarini odamlarga kengroq yoyish maqsadida, Misrning bir qancha shaharlariga safar uyushtirgan. Keyinchalik esa turli shahar va mintaqalarga o‘zining vakillarini yuborgan. Bunday safarlar natijasida, qisqa vaqt ichida, ya’ni 1930-yillar oxiriga borib, mamlakatning deyarli barcha mintaqasida tashkilotning bo‘limlari faoliyat yurita boshlagan. Tashkilot «Alloh – bizning maqsadimiz, Qur’on – qomusimiz, Payg‘ambar – bizning yetakchimiz, Jihod – bizning yo‘limiz va Alloh yo‘lida qurbon bo‘lish bizning eng oliy orzuimizdir» degan tamoyilni o‘zining bosh shiori qilib olgan. 1950-1960 yillarda «Musulmon birodarlar»ga rahbarlik qilgan Sayyid Qutb tashkilot faoliyatining yanada radikallashtirishga zamin yaratdi. Xususan, u 1965 yilda yozgan «Yo‘ldagi belgilar» kitobida arab jamiyati «johiliya» davriga qaytib, ma’naviy tanazzulga uchradi, bunday vaziyatda asl dindorlar jamiyatdan ajralib, alohida jamoalar tuzishlari hamda johiliyaga aylangan jamiyatni islomlashtirish uchun jihod olib borishlari lozim, degan g‘oyani ilgari surdi. Bunda u «jihod» tushunchasini dinsizlarga hatto, uning talqiniga qo‘shilmagan musulmonlarga qarshi qurolli kurash ma’nosida qo‘llay boshladi. Said Qutb ilk marta dunyoviy hukumat va o‘ziga qo‘shilmagan musulmonlarga nisbatan «takfir» (kofirlikda ayblash)ni qo‘llagan holda islomga umuman yot bo‘lgan – «fitna» (amaldagi davlat tuzumiga qarshi qurolli qo‘zg‘olon ko‘tarish amaliyoti)ni yoqlab chiqdi.

Hozirda faoliyat yuritayotgan qator diniy-ekstremistik tashkilotlar uchun ham bunday yondashuv mafkuraviy asos bo‘lib xizmat qildi. Ma’lumotlarga ko‘ra, «Musulmon birodarlar»ning mintaqaviy bo‘linmalari Bahrayn, Misr, Iordaniya, Yaman, Qatar, Kuvayt, Livan, Birlashgan Arab Amirliklari, Pokiston, Saudiya Arabistoni, Sudan, Suriya, Turkiya, Buyuk Britaniya, Daniya, Shveysariya, AQSH, Fransiya va Germaniya kabi mamlakatlarda faoliyat yuritgan. O‘tgan davr mobaynida «Musulmon birodarlar»ning mahalliy bo‘limlaridan ajralib chiqib, mustaqil faoliyat yuritayotgan bir qator diniy-ekstremistik va terrorchi tashkilotlar mavjud. Ular qatorida Misrda faoliyati kuzatilgan «al-Jamoa al-islomiyah», «al-Jihod», «at-Takfir val-hijra», Jazoiridagi «Qurollangan islom guruhi», «Islom jihodi», Saudiya Arabistonidagi «Jumaymana al-Uteybiy», ko‘pchilik davlatlarda ildiz otishga harakat qilayotgan «Hizbuttahrir al-islomiy» kabi tashkilotlarni ko‘rsatish mumkin.

XX asrning so‘nggi yillariga kelib, diniy uyushma sifatida ochiq faoliyat yuritgan «Musulmon birodarlar»ning siyosiy qanoti terrorizmdan voz kechib,

parlament tipidagi partiyaga aylanganini e'lon qildi va jamiyatdagi ta'siri yanada kengayib bordi. Hattoki, 2005 yilning noyabr-dekabr oylarida bo'lib o'tgan «Milliy Majlis» saylovlarida «Musulmon birodarlar» harakatining a'zolari «Islom – muammolar yechimi» shiori ostida parlament saylovlarida «mustaqil nomzodlar» sifatida qatnashib, umumiy hisobda 20 foiz ovozga ega bo'ldi va mamlakat parlamentida eng yirik muxolifat (oppozitsiya) blokini tashkil etdi. Buning natijasida umumarab diniy harakatiga aylangan «Musulmon birodarlar» tashkilotining faoliyati oshkora siyosiy tus oldi. 2011 yil 25 yanvarda Misrning poytaxti Qohirada boshlangan yirik norozilik namoyishlari 11 fevralda Prezident Husniy Muborakning iste'fosi bilan yakunlandi. 2012 yil mamlakat prezidentini saylash uchun bo'lib o'tgan ikki bosqichli saylov natijalariga ko'ra, 30 iyunda «Musulmon birodarlar» tashkilotning siyosiy qanoti hisoblangan «Adolat va ozodlik partiyasi» rahbari Muhammad Mursiy Misr prezidenti etib saylandi. Ko'p o'tmay, 2013 yil 3 iyulda «Musulmon birodarlar» harakati vakili bo'lgan Muhammad Mursiy ommaviy noroziliklar natijasida harbiylar tomonidan hokimiyatdan chetlashtirildi.

Hizbut-tahrir al-islomiy. (Islom ozodlik partiyasi). «Hizbchilar», «tahrirchilar» deb ham yuritiladi. Falastinlik Taqiyiddin Nabahoniy (1909-1979) mazkur ekstremistik tashkilotning asoschisi hisoblanadi. Isroil davlatini tashkil etish haqidagi BMT qaroridan keyin 1947 yilda oilasini olib, Falastindan Bayrutga ko'chgan. Aslida Misrdagi «Musulmon birodarlar» tashkiloti a'zosi bo'lgan Nabahoniy 1953 yilda mazkur jamoa a'zolidan chiqib, Quddus (Iyerusalim)da «Hizbut-tahrir al-islomiy» tashkilotini tuzgan. Nabahoniy vafotidan so'ng hizbga falastinlik Abdulqadim Zallum (1925-2003) boshchilik qildi. Uning rahbarligi davrida tashkilot sobiq Ittifoq tarkibiga kirgan respublikalarda (asosan Markaziy Osiyo hududida) o'z faoliyatini jadallashtirgan. Abdulqadim Zallum vafotidan keyin «Hizbut-tahrir» harakatiga Ato Abu Rushta (Abu Yosin) rahbarlik qiladi. Dastavval Falastinni ozod qilishni maqsad qilgan Nabahoniy, keyinchalik butun dunyo musulmon mamlakatlarini birlashtiruvchi yagona xalifalik davlatini qurishni bosh maqsad deb e'lon qilgan. Shundan keyin esa, ushbu shakllangan islom ummatining da'vatlari orqali butun dunyoda xalifalik davlatini qurish mumkin, deb hisoblaydi. «Hizbut-tahrir»ning Markaziy Osiyo mintaqasidagi faoliyati XX asr 80-yillarning oxiri 90-yillariga to'g'ri keladi. «Hizbut-tahrir»ning o'zagini 1990 yillar boshida Namanganda tuzilgan «Adolat», «Islom lashkarlari» va «Tavba» singari ekstremistik tashkilotlarning sobiq a'zolari tashkil qildi. 1992 yilda diniy ekstremistik guruhlar boshliqlari O'zbekistondan qochib ketgach, ularning o'rnini «Hizbut-tahrir» egalladi. Bu davrda «Hizbut-tahrir»ning ta'limotlariga oid chet davlatlarda nashr etilgan mutaassiblikka yo'g'rilgan turli xildagi kitob, risola va jurnal shaklidagi materiallar noqonuniy yo'llar bilan yurtimizga kirib keldi.

So'nggi yillarda «Hizbut-tahrir»da g'oyaviy yakdillik yo'qolib, faoliyatida yuzaga kelgan samarasizlik tarkibiy bo'linishlarga olib keldi. Undan «Hizbun-

nusra» guruhi ajralib chiqdi. Shuningdek, «Hizbut-tahrir»ning «Ayollar qanoti» kuchaytirilishi barobarida, ular orasida oʻzini oʻzi oʻldirish amaliyotidan keng foydalanilmoqda. Ular yosh qiz va ayollarga «uy tutish sirlari» (pazandalik, tikuvchilik)ni oʻrgatish orqali harakatning gʻoyalarini targʻib etish, tuzoqqa ilingan ayollarni goʻyoki, «hijrat» qilish yoʻlida chet davlatlardagi oʻz «birodarlari»ga yordam berish uchun joʻnatish yoki jazo muddatini oʻtayotgan jamoa aʼzolariga turmushga chiqishga daʼvat etish kabi amaliyotlar bilan shugʻullanmoqdalar.

«Akromiylar». Asoschisining nomidan kelib chiqqan holda, «Akromiylar» firqasi «imonchilar», «birodarlar», «xalifachilar» deb ham ataladi. «Hizbut-tahrir» tashkiloti asoschisi Taqiyiddin Nabahoniy kitoblaridan taʼsirlangan holda, 1992 yilda Akrom Yoʻldoshev (1963-2009) tomonidan Andijonda shakllantirilgan. «Akromiylar»ning bosh gʻoyasi – islomiy boshqaruv shaklidagi davlatni barpo etish hisoblanib, buning uchun bosqichma-bosqich harakat qilish, avval Fargʻona vodiysida xalifalik tuzumi barpo etish va keyinchalik uni mintaqaning boshqa hududlariga yoyish maqsad qilingan. Akrom Yoʻldoshev «ilk diniy saboqlar»ini aynan «Hizbuttahrir» uyushmasida olganligi bois, oʻz shaxsiy taʼlimotini yaratishda harakatning nazariy va amaliy fikrlaridan yiroqlasha olmagan. Shu bois, «Hizbut-tahrir» adabiyotlaridan foydalangan holda oʻn ikki darsdan iborat «Imonga yoʻl» nomli kitobi orqali oʻz «diniy falsafiy» qarashlarini baʼn qiladi. Sekin-asta oʻz atrofiga xayrixoh boʻlgan kishilarni yigʻib, mazkur kitob asosida darslar tashkillashtirgan va «Akromiylar» jamoasini shakllantirgan. Harakat siyosiy hokimiyatga erishishning 5 ta – «sirli», «moddiy» («iqtisodiy»), «maʼnaviy» («siyosiy»), «uzviy maydon» va «toʻntarish» («oxirat») bosqichiga asoslanadi. Soʻnggi ikki bosqich jamiyat «islomlashtirilgan»dan soʻng amalga oshirilishi va u orqali hokimiyatni butunlay egallash rejalashtirilgan. «Akromiylar» oʻzaro aloqalarni mustahkamlash maqsadida, tadbirkorlik bilan shugʻullanganlar hamda yangi aʼzolari asosan qarindoshlar hisobiga oʻzlarining savdo doʻkonlari, sartaroshxona, novvoyxona, duradgorlik, qandolatchilik, kosibchilik va mebel ishlab chiqarish sexlariga ishga jalb qilish orqali kengaytirishga harakat qilganlar. «Akromiylar» yangi aʼzolarga ertayu kech mavjud tuzumning kamchiliklari, oʻzlarining goʻyoki siyosatdan yiroq, kichik boʻlsada, haqiqiy «birodarlar jamoasi» muhitining «goʻzal» jihatlarini uqtirib borish orqali ruhiy taʼsir oʻtkazishga harakat qilganlar. Bunda ular hokimiyatni qoʻlga olish bilan bogʻliq rejalarini jamoaning asosiy qismidan sir tutganliklari hamda yangi tarafdorlar ularni siyosatga aloqasi yoʻq deb bilganlari bois singdirilayotgan fikrlarga koʻnikib boraverganliklarini koʻrsatadi. Bu yoʻldagi amaliy daʼvat uslubi boshqa mutaassib kuchlar yondashuvidan farqli boʻlib, ommaga mafkuraviy tuzoq qoʻyishga asoslangan.

Maʼlumki, 2005 yil 12-13 may kunlari Andijon shahrida «Akromiylar» oqimi mavjud konstitutsiyaviy tuzumni agʻdarish maqsadida koʻplab odamlarning qurbon boʻlishiga hamda fuqarolar va davlat mulkiga katta zarar yetkazilishiga olib kelgan terrorchilik harakati sodir etgan. Tashqi kuchlar taʼsiri bilan jinoiy guruh tomonidan

yuzaga keltirilgan tartibsizliklar oqibatida hisobotga ko'ra, 187 kishi qurbon bo'lgan. Shundan 60 nafari tinch aholi vakillari (ularning ichida ikki nafar voyaga yetmaganlar va bir nafari ayol) edi. Terrorchilar huquqni muhofaza qiluvchi organlarning 31 nafarini o'ldirishgan. 287 nafar kishi, jumladan, 91 nafar tinch aholi vakillari, 49 nafar huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari va 59 nafar harbiy turli darajadagi tan jarohatlari olishgan. Terrorchilarga qarshi choratadbirlar vaqtida esa 94 nafar terrorchi yo'q qilingan, 76 nafari yaralangan.

Hozirgi vaqtda G'arbda «Akromiylar» yangi diniy-siyosiy guruhlar tarkibida faoliyatni davom ettirmoqda. Jumladan, oqim tarafdorlari Germaniyaning Dyusseldorf shahrida 2009 yilning may oyida «Andijon – Adolat va Tiklanish» tashkiloti tashkil qilgan. 2011 yilda «Akromiylar» jamoasi va ularga moyil bo'lgan «Andijon – Adolat va Tiklanish», «Tanyach» tashkilotlari va «Erk» partiyasi ishtirokida 2011 yilning may oyi oxirida Germaniyaning Berlin shahrida «O'zbekiston xalq harakati» nomi ostida reaksion tashkilot tuzilgan. Ushbu harakat a'zolari tomonidan «ozodlik», «e'tiqod erkinligi», «inson huquqlari» kabi jozibali tushunchalar ishlatilib, turli yo'llar, masalan, internet tizimi orqali asosan yurtimiz yoshlarini o'z saflariga qo'shishga harakat qilmoqda. «Iroq va Shom islom davlati» (ISHID) yoki «Islom davlati» tashkil topishida «al-Qoida» tashkiloti muhim o'rin tutgan. Dastlab, 2004 yilda xalqaro miqyosdagi terrorchi Abu Mus'ab Zarqoviy Iroqda «Tavhid va jihod jamoati»ni tuzadi va «al-Qoida»ning Iroqdagi bo'limi sifatida faoliyat olib boradi. Iroqdagi harakat doirasini kengaytirish maqsadida keng ko'lamli ishlar olib boriladi. Keyinchalik unga «Jaysh alfothih», «Jaysh as-sahoba» kabi bir qator terrorchi guruhlar qo'shilishi natijasida Zarqoviy 2006 yilda Abdulloh Rashid Bag'dodiy boshliq «Mujohidlar maslahat kengashi» tuzilganini e'lon qiladi. Buning natijasida Yaqin Sharqdagi bir necha terrorchi guruhlarini birlashtirgan tashkilot 2006 yil 15 oktyabrda «Iroq islom davlati» nomi ostida Iroqda tashkil topadi va unga Abu Umar Bag'dodiy ismli shaxs rahbarlik qiladi. 2010 yil 19 aprelda Abu Umar Bag'dodiy o'ldirilgandan so'ng guruhga Abu Bakr Bag'dodiy nomi bilan tanilgan Abdullo Ibrohim as-Samariy (ayrim ma'lumotlarga ko'ra, Ibrohim Avvad al-Badriy al-Husayniy) rahbarlik qiladi. Suriyada kechayotgan mojarolarga mustaqil armiya sifatida kelib qo'shilgandan so'ng, 2013 yil aprel oyida tashkilot «Iroq va Shom islom davlati» (ISHID) deb nomlandi. «Al-Qoida» tashkiloti «ISHID»ning Suriyadagi mojarolarga aralashganidan so'ng, 2014 yil fevral oyida mazkur tashkilotning «al-Qoida»ga aloqasi yo'q deb bayonot berdi. BMT Xavfsizlik kengashi ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi eng xavfli hisoblangan «al-Qoida» faolligining kamayishi undanda kuchliroq terrorchilik tashkilotlari, xususan «Iroq va Shom islom davlati»ning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. 2014 yil 29 iyunda tashkilot rahbarlari tomonidan Iroq va Shom (Suriya) hududida xalifalik tuzilgani va Abu Bakr Bag'dodiy xalifa ekani e'lon qilindi. Keyinchalik, «ISHID» o'zini «Islom davlati» deb nomladi. Tashkilotning bosh maqsadi islom «xalifaligi»ni qayta tiklash va islom shariatini amalga tatbiq etishdan iborat. Bu yo'lda Iroq, Suriya

mamlakatlari negizida sunniy musulmonlarning yagona davlati «xalifalik»ni barpo etib, bosqichma-bosqich Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mamlakatlari hisobiga kengaytirishni e'tirof etadi. Mazkur terrorchi tashkilot tomonidan 2013-2017 yillar mobaynida Iroq va Suriya hududlarida 10 mingdan ziyod terrorchilik harakatlari sodir etildi, o'z joniga qasd qiluvchi terrorchilar tomonidan 100 dan ortiq qo'poruvchilik harakatlari, portlashlar amalga oshirildi. Suriyada «ISHID» jangarilari 60 dan ziyod cherkov va monastirni vayron qilishdi.

«Jabhat an-Nusra» («jabha» – front, «nusra» – yordam). To'liq nomi – «Jabhat an-nusra li ahlish Shom» (Shom ahliga yordam fronti) bo'lib, u «al-Qoida» tashkilotining Suriya va Liviya hududidagi sho'basi hisoblangan. 2016 yil 28 iyul kuni tashkilot o'z nomini «Jabhat fath ash-Sham» deb o'zgartirganidan so'ng «Al-Qoida» aloqalar uzilganini e'lon qildi «Jabhat an-nusra» salafiy-jihodiy yo'nalishidagi harakat bo'lib, 2012 yil yanvarda Suriyada yuzaga kelgan. Tez orada Suriya hukumatiga qarshi kurashuvchi kuchlarning asosiylaridan biriga aylandi. Harakat oldin Iroqda Abu Mus'ab Zarqoviy qo'l ostida harakat qilgan «al-Qoida» jangarilaridan tashkil topgan. 2011 yil martda Suriyada davlat to'ntarishi boshlanishi bilan «alQoida» ushbu jangarilarni Suriyaga jo'natgan. Frontning asosiy muassisi «Al-Fotih» laqabli suriyalik Abu Muhammad Juloniydir. «Al-Qoida» tashkilotining rahbari Ayman Zavohiriy «Jabhat an-nusra»ni «al-Qoida»ning Suriyadagi yagona bo'g'ini sifatida e'tirof etadi.

Mamlakatdagi joriy hukumatni ag'darish orqali dastlab Suriya hududida, so'ng barcha musulmon olamini birlashtirgan islom shariatiga asoslangan «islom xalifaligi»ni o'rnatish maqsad qilingan. «Jabhat an-nusra» harakati «al-Qoida» tashkilotining «jihod»ga targ'ib etuvchi, «salafiy» aqidasi asoslangan bo'linmasi hisoblanadi. Shuningdek, harakat nazariy jihatdan «Musulmon birodarlar» uyushmasi a'zosi bo'lgan Said Qutbning qarashlariga ham asoslanadi. «Jabhat an-nusra» harakatining asosiy g'oyasi xalifalikni qayta tiklash, islom shariatini tatbiq qilish, jihod orqali davlat tuzumini ag'darish va qaysi yerga hukmron bo'lsa, o'sha yerda «islom davlati»ni qurishdan iborat.

«Global terrorizm indeksi» ma'lumotlariga ko'ra, «Jabhat an-Nusra» tomonidan amalga oshirilgan terrorchilik amaliyotlari natijasida 2015 yilda 600 dan ortiq inson vafot etgan. Jumladan, 2015 yil sentyabr oyida jangarilar «Abu adDuxur» aerodromini qo'lga kiritish chog'ida asirga tushgan Suriya hukumatning 56 nafar askarlarini qatl etgan. Shuningdek, jangarilar 2014 yil avgust oyida BMTning tinchlikparvar kuchlaridan iborat 45 nafar kishini asir olgan. Keyinchalik 20 million AQSH dollari evaziga ularni ozod etgan. 2012 yil dekabrda AQSH Davlat Departamenti, 2013 yil may oyida BMT Xavfsizlik Kengashi «Jabhat an-nusra» harakatini terrorchi tashkilotlar ro'yxatiga kiritdi.

Shuningdek, Avstraliya, Buyuk Britaniya (2013) hamda Rossiya (2014) kabi bir qator davlatlar ham mazkur uyushmani terrorchi tashkilot deb e'lon qilgan. Umuman olganda, din bayrog'i ostida talonchilik va bosqinchilik, terrorchilik va

qo‘poruvchilik harakatlari sodir etilayotgani, narkobiznes va noqonuniy qurol-yarog‘ savdosi amalga oshirilayotgani, korxonalar va inshootlarga zarar yetkazilayotgani ham hech kimga sir emas. Bunday harakatlar ijtimoiy barqarorlikning izdan chiqishiga, millatlararo va dinlararo adovat, millatchilik va diniy ayirmachilik kayfiyatlarining shakllanishiga zamin yaratmoqda.

4. O‘zbekiston Respublikasida diniy ekstremizm va terrorizm xavfini oldini olishning huquqiy asoslari.

O‘zbekistonda shakllanayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati o‘ta murakkab va mashaqqatli siyosiy jarayonga asoslangan. Bir tomondan, eski sovet tuzumidan qolgan salbiy meros demokratik o‘zgarishlarga qarshilik ko‘rsatsa, ikkinchi tomondan, ayrim siyosiy kuchlar xalqimiz tanlagan dunyoviy taraqqiyot yo‘liga raxna solib, uni izdan chiqarish va diniy maqomga burib yuborishga harakat qilmoqda. Bu «ayrim siyosiy kuchlar» diniy ekstremizm va terrorizmning bevosita ilhomchilari va bajaruvchilari bo‘lib, ular o‘zlarining nopok siyosiy maqsadlari yo‘lida inson va jamiyatning eng nozik tuyg‘usi dindand foydalanishga urinmoqda. Ayniqsa, 1999 yilning 16 fevralida Toshkent shahrida terroristlar tomonidan uyushtirilgan portlashlardan keyin terrorizm muammosi O‘zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy hayotga tahdid soluvchi asosiy xavf-xatarlardan biriga aylandi. Mustaqil davlatimiz qonunchiligida terrorizmga qarshi kurashning asosiy tamoyillari (qonuniylik, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ustuvorligi, jazoning muqarrarligi) bir qator normativ-huquqiy hujjatlarda o‘z ifodasini topgan bo‘lib, ularning asosiylari quyidagilardir:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida»gi qonuni (2000 yil 15 dekabr);

2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (1994 yil 22 sentyabr);

3. O‘zbekiston Respublikasining «Jinoyat, Jinoyatprotsessual kodeksi va Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida»gi Qonuni (2001 yil 29 avgust);

4. O‘zbekiston Respublikasining «Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash to‘g‘risida»gi Qonuni (2004 yil 26 avgust).

Ushbu huquqiy-me‘yoriy hujjatlar orasida O‘zbekiston Respublikasining «Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida»gi va «Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash to‘g‘risida»gi Qonunlar alohida e‘tiborga molik. Chunki bu qonunlar tufayli O‘zbekistonda terrorizmga qarshi kurashning normativ, tashkiliy va moddiy-texnik asoslari yaratildi. Unga ko‘ra, terrorizmni targ‘ibot qilish, terrorchi gurux va tashkilotlarni tuzish hamda ularning faoliyati, tayyorlanayotgan yoki amalga oshirilgan terrorchi jinoyatlarga oid ma‘lumot va dalillarni yashirish taqiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi ekstremizm va terrorizm hamda uni moliyalashtirish bilan uzviy bog'liq bo'lgan narkobiznes va narkotrafikka qarshi kurashda ham qat'iy siyosat olib bormoqda.

1999 yilda «Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida»gi qonunning qabul qilingani ham fikrimizni tasdiqlaydi. Shuningdek, «Shanxay hamkorlik tashkilotining terrorizmga qarshi konvensiyasini (Yekaterinburg, 2009 yil 16 iyun) ratifikatsiya qilish to'g'risida», «Jinoiy daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha Yevroosiyo guruhi to'g'risidagi bitimni (Moskva, 2011 yil 16 iyun) ratifikatsiya qilish haqida»gi qonunlarni qabul qilib, ulardagi majburiyatlarini izchil bajarib kelmoqda. Shu bilan birga, bu masalalarda o'zining tashabbuslarini ilgari surayotganini ham alohida ta'kidlash zarur. Bunday hujjatlar hali ko'pgina mamlakatlarda qabul qilinmaganligini qayd etib o'tish darkor. O'zbekiston aksilterror koalitsiyalarning faol a'zosi bo'lib, mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlik masalalariga xalqaro jamoatchilikning e'tiborini qaratib kelmoqda. Bu borada O'zbekiston dunyoning ko'plab davlatlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'ygan. Respublikamiz xalqaro terrorizmga qarshi kurash doirasida huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish harakatlarini to'la qo'llab-quvvatlab, BMT doirasida har tomonlama hamkorlikka asoslangan global tizim yaratish orqali bu yo'nalishda amaliy natijalarga erishish mumkin, deb hisoblaydi.

Darhaqiqat, xalqaro terrorizmga qarshi kurashda BMTning o'rni va ahamiyati kattadir. Bugunga qadar BMT terrorizmga qarshi 12 ta rezolyutsiya, 16 konvensiya, 2 protokol qabul qilgan. Shuni ta'kidlash joizki, O'zbekiston davlati va hukumati terrorizm muammosiga o'zining tashqi va ichki siyosatining muhim masalasi sifatida yondashib, qonun asosida terrorchi, terrorchilik guruhi, terrorchilik tashkiloti kabi tushunchalarni umumlashtirgan holda ularning ta'rifiga aniqlik kiritildi.

Jumladan, O'zbekistondagi qonunchilik tizimida terrorchi, terrorchilik guruhi, terrorchilik tashkiloti kabi tushunchalarni umumlashtirgan holda ularning ta'rifiga aniqlik kiritildi. 2000 yil 15 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida»gi qonunining ikkinchi moddasida terrorizm tushunchasi quyidagicha ifodalangan: «...terrorizm – siyosiy, diniy, mafkuraviy va boshqa maqsadlarga erishish uchun shaxsning hayoti, sog'ligiga xavf tug'diruvchi, mol-mulk va boshqa moddiy obyektlarning yo'q qilinishi (shikastlantirilishi) xavfini keltirib chiqaruvchi hamda davlatni, xalqaro tashkilotni, jismoniy yoki yuridik shaxsni biron-bir harakatlar sodir etishga yoki sodir etishdan tiyilishga majbur qilishga, xalqaro munosabatlarni murakkablashtirishga, davlatning suverenitetini, hududiy yaxlitligini buzishga, xavfsizligiga putur yetkazishga, qurolli mojarolar chiqarishni ko'zlab ig'vogarliklar qilishga, aholini qo'rqitishga, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga qaratilgan, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida javobgarlik nazarda

tutilgan zo'rlik, zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish yoki boshqa jinoiy qilmishlar», - deb ta'rif berilgan.

Terrorizmga qarshi kurash dastavval uni oziqlantiruvchi g'oyaviy-ma'naviy va moliyaviy-iqtisodiy manbalarni zararsizlantirishni taqozo etadi. Shu munosabat bilan 2006 yilning 1 yanvaridan kuchga kirgan «Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash to'g'risida»gi Qonun jinoiy faoliyatdan olingan daromadni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirish sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi.

Ushbu qonunga ko'ra, pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulkka oid operatsiyalar ustidan nazoratni amalga oshirish vakolati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga yuklatilgan. Respublika Bosh prokuraturasi huzurida faoliyat ko'rsatayotgan Soliq, valyutaga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti zimmasiga moliyaviy razvedkaning zamonaviy tizimini yaratish, jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishning kanal va mexanizmlarini aniqlashga yo'naltirilgan moliyaviy, mulkiy operatsiyalarning monitoringini amalga oshirish, xorijiy davlatlarnint vakolatli organlari hamda xalqaro ixtisoslashgan va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik qilish va axborotlar ayirboshlash kabi yangi vazifalar yuklatildi. Chunki bugun diniy shiorlar bilan niqoblangan, giyohvand moddalarning noqonuniy savdosidan kelayotgan katta-katta mablag'lar evaziga yashayotgan xalqaro terrorchilik mintqa xavfsizligiga jiddiy tahdid solib kelmoqda.

Mamlakatimiz aholisi, ayniqsa, yoshlarimizning dunyoviy, ilmiy, axloqiy salohiyatini yuksaltirish, ularda yurt istiqloliga sadoqat, milliy-ma'naviy, umumbashariy qadriyatlarga hurmat tuyg'ularini kuchaytirish, jamiyatimizda diniy aqidaparastlikning har qanday ko'rinishlarining oldini olish, o'lkamizda ijtimoiy-ma'naviy va siyosiy muhitni yanada sog'lomlashtirish, huquqiy demokratik davlat asoslarini mustahkamlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 26 martdagi 130-sonli «Ijtimoiy-ma'naviy muhitni yanada sog'lomlashtirish, diniy aqidaparastlikning oldini olish choratadbirlari to'g'risida»gi Qarori qabul qilingan.

Qarorga ko'ra, Respublika mutasaddi davlat idoralari hamda jamoat tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan «Huquqiy demokratik davlat asoslarini mustahkamlash, ijtimoiy-ma'naviy muhitni yanada yaxshilash, diniy aqidaparastlikning oldini olish bo'yicha tadbirlar dasturi» tasdiqlangan bo'lib, jumladan unda:

- diniy va umuman mafkuraviy adabiyotlar, video va audiokassetalarning mazmuni va tarqatilishini tegishli qonunlarda belgilangan tarzda tekshiruvdan o'tkazishni kuchaytirish;

- diniy aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi videomahsulotlarning namoyish etilishiga qarshi qonuniy choralar ko'rish;

- diniy mavzudagi kitoblar, risolalar va boshqa turdagi matbaa asarlarida e'tiqodga ko'r-ko'rona mukkasidan ketish, bevosita va bilvosita milliy va diniy mahdudlik, aqidaparastlik targ'ib etilishining oldini olish;

- viloyatlar markazlarida diniy adabiyotlar sotuviga ixsoslashtirilgan maxsus do'konlar tashkil etish, sotilayotgan diniy adabiyotlar mazmunini nazoratga olish kabi muhim choratadbirlar belgilab berilgan.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 1842- moddasiga asosan Diniy mazmundagi materiallarni tarqatish maqsadida qonunga xilof ravishda tayyorlash, saqlash, O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish yoki tarqatish, fuqarolarga eng kam oylik ish haqining yigirma baravaridan yuz baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa – ellik baravaridan yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'lishi nazarda tutilgan. Shuningdek, ma'muriy jazo qo'llanilganidan so'ng bir yil davomida xuddi shunday qilmish takroran sodir etilsa, Jinoyat kodeksining 2443-moddasiga asosan eng kam oylik ish haqining yuz baravaridan ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi. O'zbekiston Respublikasi hududida tarqatish maqsadida tayyorlanadigan diniy mazmundagi mahsulotlarni ekspertizadan o'tkazishda ularning mohiyati davlatimiz siyosati, milliy istiqlol g'oyasi va diniy ta'limotlarga zid emasligi, bunday mahsulotlarga qay darajada ehtiyoj mavjudligi, ular diniy da'vat va missionerlikka, aholi o'rtasida ixtilof va ziddiyatlar kelib chiqishiga sabab bo'lmasligiga alohida e'tibor qaratiladi.

Ma'lumki, O'zbekiston dunyoviy davlat hisoblanadi. Shu bois qonunga xilof tarzda dinga dav'at etish, undash ta'qiqlanadi. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 2021-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasida g'ayriqonuniy nodavlat notijorat tashkilotlari, oqimlar, sektalar faoliyatida qatnashishga undash – eng kam ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki o'n besh sutkagacha muddatga ma'muriy qamoqqa olishga sabab bo'ladi. Jinoyat kodeksining 2161-moddasiga muvofiq, yuqoridagi qonunbuzarlik ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin sodir etilgan bo'lsa, eng kam ish haqining yigirma besh baravaridan ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Biron-bir fuqaro o'zining dinga, dinga e'tiqod qilishga yoki e'tiqod etmaslikka, ibodat, diniy rasm-rusumlar va marosimlarda qatnashish yoki qatnashmaslikka, diniy ta'lim olishga o'z munosabatini belgilayotgan paytda uni u yoki bu tarzda majbur etishga yo'l qo'yilmaydi. Bu haqida Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 241-moddasida ham aytib o'tilgan bo'lib, diniy ta'limotdan saboq berish tartibini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik belgilangan. Mazkur moddaga ko'ra, «Maxsus diniy ma'lumoti bo'lmay turib va diniy tashkilot boshqaruvi markaziy organining ruxsatisiz diniy ta'limotdan saboq berish, xuddi shuningdek, xususiy tartibda diniy ta'limotdan saboq berish» ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanib, bunday harakat uchun eng kam ish haqining besh

baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki o'n besh sutkagacha muddatga qamoqqa olish jazosi belgilanadi. Agar biror shaxs bunday qilmish uchun ma'muriy javobgarlikka tortilgandan so'ng bir yil davomida takroran shunday harakatni sodir etsa, Jinoyat kodeksining 2292-moddasiga asosan eng kam ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanishi ko'zda tutilgan. Shunday ekan, xususiy tartibdagi diniy ta'lim javobgarlikka asos bo'ladi. Bundan tashqari, milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qo'zg'atish (156-modda), jamoat birlashmalari yoki diniy tashkilotlarni qonunga xilof ravishda tuzish (216-modda), g'ayriqonuniy jamoat birlashmalari va diniy tashkilotlar faoliyatida qatnashishga undash (2161-modda), diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (2162-modda), diniy ta'limotdan saboq berish tartibini buzish (2292-modda), jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga tahdid soladigan materiallarni tayyorlash yoki tarqatish (2441-modda), diniy ekstremistik, separatistik, fundamentalistik yoki boshqa taqiqlangan tashkilotlar tuzish, ularga rahbarlik qilish, ularda ishtirok etish (2442-modda) kabi jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlik belgilangan. Demak, diniy ekstremizm va u bilan bog'liq holda sodir etiladigan jinoyatlarning oldini olish uchun eng avvalo, kishilarni, ayniqsa, yoshlarni huquqiy savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, respublikamizda diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning o'ziga xos huquqiy mexanizmi fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash, diniy ta'lim tizimini takomillashtirish, diniy mazmundagi materiallarni tayyorlash va tarqatishni tartibga solish, shuningdek, din bilan bog'liq turli nizolarning oldini olish orqali yurt tinchligi va xavfsizligini ta'minlashda o'ziga xos xizmat qilmoqda.

Mavzu bo'yicha savollar

1. Ekstremizm, aqidaparastlik va mutaassiblik tushunchalarining mazmuni nima?
2. Terrorizmning mohiyati va uning xalqaro miqyos kasb etishining sabablari nimada?
3. Diniy mutaassiblikning ilk paydo bo'lishi qaysi davrga borib taqaladi?
4. Musulmon dunyosining diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash tajribasining ahamiyatli jihatlarini keltiring.

Mustaqil ish topshiriqlari

1. O'zbekistonda dinlararo bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlashning ustuvor vazifalari.
2. Diniy ekstremizm va terrorizmning jamiyat barqarorligiga tahdidi.

Adabiyotlar

1. Diniy mutaassiblik: mohiyat, maqsadlar va oldini olish yo'llari / A.Hasanov, O.Yusupov, K.Shermuhamedov, U.G'afurov, J.Karimov. – Toshkent: Movarounnahr, 2013. 160 b.
2. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. To'ldirilgan nashr. Mas'ul muharrir Shayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: Sharq, 2014. – 536 b.
3. Ilmdan boshqa najot yo'q / A.Abdullayev, N.Hakimova, Sh.Jo'rayev, J.Karimov. – Toshkent: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2015. – 156 b.
4. Shermuhammedov K., Karimov J., Najmiddinov J. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. – Toshkent: «Movarounnahr» nashriyoti, 2016. – 224 b